

Wiesław Sieciński

Uniwersytet Szczeciński
Zamiejscowy Wydział Społeczno-Ekonomiczny w Gorzowie Wielkopolskim
e-mail: wieslaw.siecinski@univ.szczecin.pl

Administracja i organizacja szkolnictwa powszechnego i średniego w II Rzeczypospolitej

STRESZCZENIE

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku wzrosło zainteresowanie społeczne sprawami oświaty i wychowania. Odziedziczone po państwach zaborczych systemy edukacji wymagały ujednoczenia na terenie całego państwa. Powszechne było przeświadczenie, że w odrodzonym państwie polskim niezbędne są podstawowe akty rządowe likwidujące dotychczasowe zróżnicowanie dzielnicowe i zapewniające zwartą i jednolitą organizację szkolnictwa i oświaty w całym kraju.

Kierownictwo administracją szkolnictwa należało do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Dla celów administracji szkolnej kraj został podzielony na 10 okręgów szkolnych z kuratorami na czele. Okręgi dzieliły się na obwody szkolne pod kierownictwem inspektorów szkolnych. Odziedziczone po państwach zaborczych systemy edukacji zostały ostatecznie ujednoczone na mocy ustawy w 1932 roku. Przeprowadzona reforma podzieliła szkoły na powszechne, średnie i wyższe. Ze względu na źródło finansowania wyróżniono szkoły publiczne i prywatne. Zasadę stanowić miało siedmioletnie nauczanie w zakresie szkoły powszechnej. Jednak w celu zakwalifikowania istniejących szkół do nowego modelu organizacyjnego wprowadzono trójstopniowy podział szkół powszechnych na szkoły realizujące: program elementarny (klasy I–IV), program wyższy (klasy I–VI), program pełny (7 klas).

Na średnie szkolnictwo ogólnokształcące składać miały się po reformie 4-letnie gimnazja oraz jako szczebel wyższy – 2 letnie licea. Do gimnazjum przyjmowano (po złożeniu egzaminu) uczniów, którzy ukończyli 6 klas szkoły powszechnej. Po ukończeniu gimnazjum i zdaniu egzaminu wstępnego można było kontynuować naukę w liceum, po której ukończeniu możliwe było przystąpienie do egzaminu dojrzałości, a następnie podjęcie studiów w szkole wyższej. Ustawa z 1932 roku umożliwiła zorganizowanie na analogicznych zasadach szkół zawodowych.

SŁOWA KLUCZOWE

historia administracji, szkolnictwo II Rzeczypospolitej

Wprowadzenie

Nowy ład polityczny i społeczny, który ukształtował się w Polsce w wyniku pierwszej wojny światowej, spowodował wzrost zainteresowań społecznymi sprawami oświaty i wychowania. Organizację szkolną w pierwszych latach niepodległości, zróżnicowaną na poszczególnych obszarach kraju, traktowano jako przejściową. Zarówno w kołach rządowych, jak i środowiskach nauczycielskich istniała świadomość potrzeby ujednoczenia reformy systemu oświatowo-wychowawczego na terenie całego państwa. Już pierwsze próby stworzenia założeń reformy szkolnej wykazały jednak złożoność tego zadania. Trudności były różnorodnej natury, wynikały zarówno z różnic poglądów na podstawy ustroju szkolnego Rzeczypospolitej, jak i ze struktury wielonarodowego państwa pełnego głębokich dysproporcji ekonomicznych i kulturowych.

Sprawa zasadniczej reformy ustroju oświatowo-wychowawczego zaprzętała uwagę czynników rządowych i politycznych od pierwszych lat niepodległości. Oczekiwało na tę reformę społeczeństwo, a przede wszystkim nauczyciele. Powszechne było przeświadczenie, że w odrodzonym państwie polskim niezbędne są podstawowe akty rządowe likwidujące dotychczasowe zróżnicowania dzielnicowe i zapewniające zwartą i jednolitą organizację szkolnictwa i oświaty w całym kraju.

Ustawę o ustroju szkolnictwa, zniesioną przez ministra Janusza Jędrzejewicza, uchwalono 11 marca 1932 roku. W nowym roku szkolnym 1932/1933 na podstawie tej ustawy zasadniczo przebudowano ustrój szkolny Rzeczypospolitej. Ustawa o ustroju szkolnictwa z roku 1932 ustaliła jednolity system szkolny w Polsce obowiązujący do schyłku II Rzeczypospolitej. Był to akt doniosły i w wielu sprawach oznaczał znaczny postęp w stosunku do stanu poprzedniego.

1. Charakter i wartość szkolnictwa odziedziczonego po zaborcach

Na system szkolny tworzony w Polsce po 1913 roku silny wpływ wywarł z jednej strony układ stosunków społecznych i przebieg walk o ustrój państwa, z drugiej zaś strony spuścizna oświatowa po zaborcach oraz dorobek pedagogiczny społeczeństwa polskiego, tworzony głównie przez organizacje oświatowe, związki nauczycielskie i szkolnictwo prywatne.

Przejęty po zaborcach ustrój szkolny, będący wytworem formacji feudalnej i kapitalistycznej, miał na wszystkich ziemiach polskich pewne cechy wspólne, jednak odrębności w systemach ekonomicznych, politycznych, społecznych i prawnych Prus, Austrii i Rosji spowodowały, że były dość poważne różnice w ich szkolnictwie pod względem organizacyjnym, programowym i dydaktycznym. Poza tym zarysowały się także pewne rozbieżności w poziomie nauczania i wychowania oraz w stanie ilościowym szkół w obrębie ziem polskich poszczególnych zaborów. Dążąc do wynarodowienia ludności polskiej, niemieckie czy rosyjskie klasy rządzące starały się popierać procesy dezintegracyjne, wykorzystując wszelkie okazje do wzmocnienia odrębności poszczególnych ziem polskich, stosując na nich zróżnicowaną politykę ekonomiczną, narodowościową i oświatowo-kulturalną. Dlatego też na przykład na terenie byłego zaboru rosyjskiego inny charakter miała sieć szkolna i system

organizacyjny szkolnictwa początkowego w tak zwanym Królestwie Polskim, a inny na przyłączonych do państwa polskiego ziemiach białoruskich, litewskich i ukraińskich. Również na terenach zaboru pruskiego istniały różnice między szkolnictwem ludowym Śląska, Pomorza i Poznańskiego.

W zaborze austriackim sporo odrębnych cech ukształtowało się przede wszystkim w szkolnictwie Galicji Wschodniej i Zachodniej oraz na terenie Śląska Cieszyńskiego¹. Poza oddziaływaniem systemu ekonomicznego i politycznego zaborców na jakość i charakter szkolnictwa poszczególnych ziem polskich wpłynęła także sama ludność polska – jej sytuacja ekonomiczna, struktura klasowa oraz aktywność społeczna.

Walka o system oświatowy i wychowawczy toczyła się zarówno między Polakami i zaborcami, jak i wewnątrz samego społeczeństwa polskiego, między jego klasami społecznymi i ugrupowaniami politycznymi. Poważną rolę odegrały także wzajemne stosunki między ludnością polską a współzysującymi z nią innymi narodowościami². Brak nauczycieli był tak wielki, iż na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego i pruskiego przyjmowano kandydatów, mających nieraz zaledwie parę klas szkoły średniej³.

Zabór pruski

W zaborze pruskim szkolnictwo powszechne przedstawiało się najlepiej pod względem ilościowym. Prawie 100% dzieci od 6. do 14. roku życia uczęszczało do szkół. Nauka szkolna odbywała się jednak na Śląsku, Pomorzu i w Poznańskim w języku i duchu niemieckim, w izolacji od polskiego życia umysłowego i kulturalnego. Szkoły powszechne były w zasadzie wyznaniowe, zróżnicowane na katolickie i protestanckie, co pozwoliło wyjątkowo mocno akcentować wychowanie religijne.

Organizowane w niektórych wypadkach szkoły symultanne, w których uczyły się razem dzieci wyznania katolickiego, protestanckiego, a czasem i żydowskiego, nie różniły się w porównaniu ze szkołami wyznaniowymi pod względem zasad wychowawczych. Ponadto na ziemiach polskich władze szkolne wyznaczały im specjalną funkcję: miały poprzez nauczycieli i uczniów protestancko-niemieckich oddziaływać wynaradawiająco na dzieci polskie. Obowiązek w szkołach pruskich trwał 8 lat i przeważały szkoły z jednym lub dwoma nauczycielami. W większości przypadków wymagane minimum wiedzy przekazywało się uczniom metodą pamięciową, przy pomocy kija, bez oglądania się na osiągnięcia w dziedzinie metod pedagogicznych.

W szkołach ludowych uczyły się przede wszystkim dzieci robotników i uboższego chłopstwa. Średnie i bogatsze mieszczaństwo oraz ziemiaństwo miało swoje odrębne instytucje wychowawcze w postaci gimnazjum oraz niepełnych szkół średnich o różnych nazwach. Po przejściu tych szkół przez władze polskie nazwano je szkołami wydziałowymi. Miały one zwykle 6-letni kurs nauki, na który przyjmowano uczniów po ukończeniu

1 K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 20.

2 *Historia wychowania*, red. J. Miąso, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 25.

3 M. Falski, *Fragmety prac z zakresu oświaty 1900–1944*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 272.

3 klas szkoły ludowej, lub 9-letni, obejmujący dzieci od 6. do 15. roku życia, a więc w wieku obowiązku szkolnego. W ostatnich klasach wprowadzono pewne elementy z programów szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych. W szkołach ludowych i niepełnych średnich uczyli przede wszystkim nauczyciele niemieccy, a nauczyciele polscy kryli się ze swoją narodowością⁴.

Zabór austriacki

Inny był udział Galicji w odbudowywaniu po 1918 roku polskiego systemu oświatowego niż byłego zaboru pruskiego. Dzięki autonomii terytorialnej społeczeństwo polskie zaboru austriackiego stworzyło szkolnictwo w języku ojczystym. W Galicji i na Śląsku Cieszyńskim istniały także szkoły z językiem czeskim, niemieckim i ukraińskim. We wszystkich szkołach obowiązywał w wyższych klasach język niemiecki jako przedmiot nauczania⁵. Szkolnictwo ludowe 6-letnie na wsi⁶ i 7-letnie w miastach nie objęło wszystkich dzieci obowiązkiem szkolnym. Nauczycieli szkół początkowych kształcono w 4-letnich seminariach, przygotowując nauczycieli wiejskich i miejskich.

Rada Szkolna Krajowa starała się stworzyć taki system oświaty ludowej, który umacniałby pozycję klas posiadających i utrwał istniejący ustrój społeczno-polityczny⁷.

Zabór rosyjski

Na ziemiach zaboru rosyjskiego szkolnictwo najslabiej było rozbudowane w początkach XX wieku. Ponadto zarówno pod względem form organizacyjnych, jak i zasad pedagogiczno-dydaktycznych tkwiło jeszcze mocno w feudalizmie. Na ziemiach Królestwa Polskiego nie obowiązywał przymus szkolny. O zakładaniu na przykład szkoły początkowej decydowała gmina, która była obowiązana troszczyć się o środki materialne na jej utrzymanie. Niezależnie od szkół publicznych mogły istnieć także szkoły parafialne. Na terenie Królestwa Polskiego rząd popierał przede wszystkim szkoły cerkiewno-prawosławne, które miały pomagać władzom oświatowym w akcji rusyfikacyjnej. Osobne szkoły typu religijnego, tak zwane chedery i Talmud-Tory, utrzymywała z własnych funduszy ludność żydowska⁸.

Szkolnictwo średnie ogólnokształcące było mocno zróżnicowane pod względem stopnia organizacyjnego, jak również poziomu nauczania i wychowania. Miało ono wówczas charakter elitarny i stanowiło oddzielny tor kształcenia, który przez klasy zerowe i wstępne wypełniał zarazem funkcję szkolnictwa początkowego. Korzystała z niego wyłącznie młodzież z rodzin dobrze sytuowanych. Młodzieży robotniczej nie stać było na naukę w drogiej szkole średniej⁹.

---

4 K. Trzebiatowski, *op.cit.*, s. 21.

5 M. Kallas, *Historia ustroju Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 239.

6 K. Trzebiatowski, *op.cit.*, s. 24.

7 *Ibidem*, s. 24.

8 *Ibidem*, s. 27.

9 F.W. Araszkiewicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 17.

Nauka w szkołach średnich wszystkich typów odbywała się od 1872 roku w języku rosyjskim, a od 1885 roku także w szkołach początkowych, gdzie ogólny poziom nauczania, zwłaszcza w szkołach wiejskich, był niski. W szkołach 3–4-oddziałowych uczył zasadniczo jeden nauczyciel. Dzieci biedoty wiejskiej w zasadzie do szkół nie przyjmowano, gdyż pobierano opłaty od uczniów. Liczba analfabetów na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego należała do największych w Europie, na przykład w 1912 roku wynosiła 54%.

Poważną rolę w uzupełnianiu oświaty publicznej odegrało szkolnictwo prywatne, które na przełomie XIX i XX wieku rozwijało się tajnie, a od rewolucji w 1905 roku jawnie. Szkolnictwo początkowe uzupełniały także kursy, organizowane przez Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów Dorosłych, które działało w ośrodkach robotniczych. W całym ruchu oświatowym duże znaczenie miało nauczycielstwo polskie, szczególnie pracujące w polskim szkolnictwie prywatnym, do którego od 1905 roku włączało się również nauczycielstwo szkół publicznych. W związku z całokształtem stosunków ekonomiczno-społecznych ukształtowały się w Królestwie Polskim najbardziej postępowe koncepcje pedagogiczne i ustrojowe¹⁰.

2. Odzyskanie niepodległości i integracja narodu po 1918 roku jako pierwszy krok w stronę edukacji

Okres międzywojenny stanowi w dziejach niepodległej Polski wyraźnie wyodrębniający się etap budowy podstaw odrodzonej państwowości i ustalania jej granic¹¹. Przemiany rewolucyjne lat 1917–1918 dały możliwość zrealizowania dążeń narodu polskiego do niepodległości¹². Nie budzi wątpliwości uznanie, że początek tego etapu nastąpił w listopadzie 1918 roku¹³, czyli w momencie wyzwolenia się narodu polskiego z rąk zaborców.

Przeżycie to było związane przede wszystkim z poczuciem niezależności narodu i swobody narodowego życia. Stawało się wreszcie dostępne dla każdego wszystko to, co było przez zaborców zabronione – literatura i teatr, narodowe manifestacje, obchody rocznic i pamiątek. Biały orzeł stawał się emblematem dnia, biało-czerwone chorągwie powiewały raz po raz. Było nieustające święto powszednich dni¹⁴.

Trwająca ponad 120 lat niewola spowodowała, że niektóre historycznie polskie ziemie uległy procesowi germanizacji. Linia rozgraniczenia była trudna do określenia. Kształtowanie państwowości polskiej na przełomie lat 1918–1919 zależało w dużym stopniu od społeczeństwa polskiego¹⁵ mogącego po załamaniu się państw centralnych, pod władzą

---

10 K. Trzebiatowski, *op.cit.*, s. 28.

11 *Historia Polski*, t. IV, 1918–1939, cz. 1, 1918–1926, red. L. Grosfeld, Z. Zieliński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 5.

12 A. Czubiński, *Najnowsze dzieje Polski 1914–1983*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 23.

13 *Ibidem*, s. 24.

14 B. Suchodolski, *Edukacja narodu 1918–1968*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970, s. 11.

15 A. Czubiński, *op.cit.*, s. 48–49.

których znajdowały się ziemie polskie, przystąpić do tworzenia niezależnych organów państwowych¹⁶.

Niełatwo wyobrazić dziś sobie wszystkie trudności tego startu niepodległościowego kraju w roku 1918. W nieustalonych jeszcze granicach przepływały zdemoralizowane oddziały armii mocarstw centralnych, napływały masy zabiedzonej ludności polskiej, powracającej z Niemiec i Rosji, szukającej dachu nad głową i środków do życia¹⁷. W tym przełomowym momencie naród polski stanął na wysokości zadania. Chwytał za broń, by w toku bezpośredniej walki ustalić sprawiedliwą granicę¹⁸.

Szczególne znaczenie miały procesy narodowej integracji, manifestujące się w różnorodny sposób, przewyciężające powoli, ale systematycznie, zakorzenione głęboko tendencje o odmiennych losach społecznych i kulturalnych różnych zaborów i wytworzonej w tych warunkach swoistej mentalności przejawiającej się na przykład w tym, że mieszkańcy byłego zaboru rosyjskiego według swoich rodaków mieli poważne i niebezpieczne wady. Wydawali się romantykami gotowymi na wszelkie awanturnicze szaleństwa. Mieszkańcy Galicji byli dumni z tego, iż chronili i rozwijali kulturę polską, a także z tego, że dysponowali dość liczną kadrą urzędniczą, zaprawioną do pracy w administracji państwowej. Mieszkańcy Poznańskiego cenili sobie pracowitość, swe talenty organizacyjne, względny dobrobyt i porządek społeczny, oparty na religijnych założeniach oraz ustabilizowanej strukturze ziemiańsko-chłopskiej i drobnomieszczańskiej. Patriotyczna integracja narodu była jednak od pierwszych dni niepodległości procesem głębszym i bardziej dramatycznym niż dzielnicowe zespolenie w nowych granicach wolnego państwa. Chodziło przecież o to, iż w tych granicach znajdowały się tereny zamieszkałe przez ludność ukraińską i białoruską.

W tych warunkach integracja narodu obejmowała trudną problematykę społeczną i narodowościową. Niemal od pierwszych dni rozchodziły się drogi tych, którzy nawiązywali do konserwatywnych i nacjonalistycznych tradycji, i tych działaczy radykalnych, którzy sięgali głębiej, powracali do demokratycznych tradycji wielkiej emigracji. Chodziło tu o to, aby granice społeczne narodu były rozszerzane na wszystkich Polaków¹⁹. Społeczeństwo polskie nie miało jednak ściśle określonego, jednolitego programu państwowego. Nadal było rozbite na wiele ugrupowań politycznych, wśród których dominowały trzy główne nurty polityczne²⁰. Szczególne znaczenie dla oświaty polskiej miał ukształtowany w dniu 17 listopada 1918 roku rząd Jędrzeja Moraczewskiego, który powołany został przez naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego i funkcjonował stosunkowo krótko. Po rozładowaniu nastrojów rewolucyjnych wśród mas pracujących 16 stycznia 1919 roku przekazał on władzę nowemu rządowi, na którego czele, również z woli Józefa Piłsudskiego, stanął światowej sławy pianista Ignacy Paderewski. Wraz z powstaniem jego rządu ostatecznie wyklarował się charakter odradzającej się Polski jako państwa kapitalistycznego.

16 J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, LexisNexis, Warszawa 2005, s. 462.

17 B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 11.

18 A. Czubiński, *op.cit.*, s. 44.

19 B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 13.

20 M. Kallas, *op.cit.*, s. 258–259.

Układ sił politycznych, kapitalistyczny typ państwa i ograniczony zakres burżuazyjnej demokracji parlamentarnej wywierały dominujący wpływ na kierunki polityki oświatowo-wychowawczej w niepodległej Polsce. Ponadto na tę politykę wpływały jeszcze inne czynniki, zwłaszcza: zniszczenie i zacołanie kraju, ujemne skutki rozbiorów, w tym wynaradawiająca polityka zaborców, stan szkolnictwa przejętego po zaborcach i okupantach oraz struktura narodowościowa i demograficzna. W chwili powstania niepodległego państwa polskiego każda jego dzielnica przedstawiała zupełnie odmienny obraz pod względem ekonomicznym, narodowościowym, społecznym i kulturalnym. Integrowanie tej mozaiki w jednolity organizm państwowy i narodowy nie mogło być przedsięwzięciem ani prostym, ani łatwym.

Z wielu zakresów działalności integracyjnej stosunkowo łatwo można było przeprowadzić integrację administracyjną. W dziedzinie szkolnictwa zakończono ją w zasadzie w pierwszej połowie 1922 roku. W tym samym mniej więcej czasie wykrystalizowały się granice Polski.

W związku z nowymi granicami wyłoniły się bardzo skomplikowane problemy narodowościowe. O ich złożoności przesądzał fakt, iż w granicach państwa polskiego około 33% ogółu mieszkańców stanowiły mniejszości narodowe, z drugiej zaś strony – falisty i zróżnicowany, bez znamion stabilizacji, charakter polityki państwa w stosunku do tych mniejszości.

Poczynając od 1922 roku, o kierunku polityki narodowościowej państwa polskiego zaczęła przesądzać endecka koncepcja asymilacji językowej, kulturalno-oświatowej i gospodarczej. W praktyce było to równoznaczne z wynarodowieniem mniejszości etnicznych. Tak przeprowadzana asymilacja nie mogła sprzyjać integracji wielonarodowego społeczeństwa i organizowaniu go w duchu potrzeb odradzającego się, wielonarodowego państwa polskiego²¹.

3. Proces unifikacji szkolnictwa

Po zakończeniu wstępnych prac nad programami nauczania Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przystąpiło do scalania szkolnictwa poszczególnych dzielnic Polski. Proces unifikacji rozpoczął się od Galicji, z którą Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego miało stosunkowo najmniej problemów, jeśli chodzi o podporządkowanie sobie jej szkolnictwa. Niemałą zasługę miała Polska Komisja Likwidacyjna. Z chwilą swego powstania 31 października 1918 roku podjęła ona prace nad przygotowywaniem zjednoczenia ziem. W dziedzinie szkolnictwa prowadziły je Wydział Oświaty Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Rada Szkolna Krajowa²². Zasadniczym ośrodkiem kształtowania się polskiego systemu oświatowego po I wojnie światowej było przede wszystkim byłe Kró-

---

21 F.W. Araszkiewicz, *Ideale wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 85–87.

22 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 47.

lestwo Polskie. Ukształtowane tam formy organizacyjne i normy prawne były stopniowo rozciągane na pozostałe ziemie polskie.

Proces unifikacji trwał właściwie przez lata 1919–1921 i w ogólnych zarysach został zakończony w 1922 roku. W niektórych jednak dziedzinach pozostały nadal pewne odrębności, zwłaszcza w szkolnictwie byłego zaboru pruskiego. Ich likwidacja z małymi wyjątkami nastąpiła dopiero w latach 1928–1932.

Przez cały okres międzywojenny pewne odrębności w systemie oświatowym zachował Śląsk. Zamiast Kuratorium Okręgu Szkolnego oświatą zawiadywał tam Wydział Oświecenia Urzędu Wojewódzkiego oraz podległe mu inspektoraty powiatowe. Utrzymano tam nadal 8-letni obowiązek szkolny²³.

Były zabór austriacki

Jednym z pierwszych aktów Polskiej Komisji Likwidacyjnej było rozporządzenie przejściowe z dnia 7 listopada 1918 roku o szkolnictwie, na podstawie którego zachowała ona moc obowiązującą w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim austriackich ustaw szkolnych i po-austriacką administrację szkolną. W szkołach średnich zniesiono jedynie naukę geografii i historii monarchii austriackiej, zastępując je geografiami i historią Polski. Wprowadzając w życie rozporządzenia przejściowe, Rada Szkolna Krajowa zobowiązała dyrekcje szkół do uprzywilejowania przedmiotów polskich oraz do kształcenia w młodzieży uczuć miłości ojczyzny, poczucia tolerancji religijnej i narodowościowej, która miała sprzyjać ułożeniu zasad zgodnego współżycia między Polakami i Ukraińcami we wschodniej Galicji. Przed podjęciem ostatecznych decyzji w sprawie wschodniej Galicji Rada Szkolna Krajowa tolerowała rozwój ukraińskiego szkolnictwa średniego, jak również nie stawiała młodzieży narodowości ukraińskiej przeszkód w korzystaniu z polskich szkół średnich. Stan posiadania ukraińskiego w dziedzinie szkolnictwa średniego kształtował się w roku 1918 na poziomie sprzed wojny i wynosił 6 gimnazjów państwowych oraz 5 prywatnych. Proces przebudowy galicyjskiego szkolnictwa średniego rozpoczął się z początkiem roku szkolnego 1920/1921 od wprowadzenia programów 3-letniego gimnazjum niższego i ogólnych zarysów programów gimnazjum wyższego. Szkoły realne, gimnazja realne i większość liceów żeńskich przemianowano na gimnazja typu matematyczno-przyrodniczego, gimnazja klasyczne na gimnazja humanistyczne bądź klasyczne nowego typu. Poza reformą pozostało szkolnictwo ukraińskie, które zachowało dotychczasową organizację i programy²⁴.

Jeśli chodzi o szkolnictwo powszechne, to usunięto z klas III i IV język niemiecki jako obowiązkowy przedmiot nauczania, a w miejsce historii, geografii i statystyki austro-węgierskiej uczono odpowiednich przedmiotów dotyczących Polski i zachodniej Ukrainy²⁵. Ogólnie w latach 1913–1922 szkolnictwo galicyjskie nie wykazywało specjalnej dynamiki

---

23 K. Trzebiatowski, *op.cit.*, s. 30.

24 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 50.

25 K. Trzebiatowski, *op.cit.*, s. 110.

rozwojowej. Nie rozbudowano w poważniejszym zakresie szkolnictwa początkowego ani nie polepszonego jego struktury organizacyjnej²⁶.

Były zabór pruski

Jedną z cech różniących zabór pruski od pozostałych dzielnic Polski był zupełny brak szkół z polskim językiem wykładowym oraz nieporównywalna z innymi zaborami organizacja szkolnictwa niemieckiego²⁷. Pierwsze kroki w kierunku odzyskania praw językowych w szkołach średnich dla młodzieży narodowości polskiej podjęło Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, które powstało 10 września 1918 roku. Inicjatorzy powołania do życia Towarzystwa, przy współdziałaniu grupki nauczycieli polskiego pochodzenia, zapoczątkowali jego działalność od wysunięcia żądania wprowadzenia do szkół średnich języka polskiego jako przedmiotu nauczania oraz religii wykładanej po polsku. Postulaty szkolne Powszechnego Towarzystwa Pedagogicznego w całości przejęła Naczelna Rada Ludowa, która powstała 11 listopada 1918 roku. Od maja 1919 roku uczniowie narodowości polskiej uzyskali warunki do nauki we własnym języku, początkowo w oddziałach równoległych niemieckich szkół średnich, nieco później – w oddzielnych polskich szkołach średnich. Znaczną pomoc w repolonizacji szkolnictwa, zwłaszcza przez uzupełnienie braku nauczycieli, okazało byłej dzielnicy pruskiej Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Czynnikiem, który ułatwiał napływ nauczycieli do Wielkopolski z innych dzielnic Polski, były stosunkowo korzystne warunki materialne, stworzone im przez władze poznańskie. W następstwie powyższych przedsięwzięć w końcu roku szkolnego 1918/1919 w szkołach średnich ogólnokształcących Wielkopolski i Pomorza naukę pobierało już 5454 uczniów polskich i pracowało w nich 223 nauczycieli polskich.

Realizację zadań unifikacyjnych wynikających z ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 roku rozpoczęło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego od reorganizacji i scalania urzędów. Natomiast już w końcu grudnia 1919 roku Departament Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przy współdziałaniu komisji programowo-podręcznikowej oraz ministra Tadeusza Łopuszańskiego, zajął się przygotowaniem reformy szkolnictwa i planu jej realizacji, w której przewidywano organizowanie 7-letnich szkół powszechnych najwyższego stopnia oraz zachowanie i rozbudowę 6-letnich szkół wydziałowych, podzielonych na dwa stopnie, każdy po trzy lata nauki, a także zrównanie programów szkoły wydziałowej pierwszego stopnia z trzema niższymi klasami szkoły średniej.

Z powyższego wynika, że dzielnica pruska opowiedziała się za niezależnymi od siebie ciągami kształcenia. Departament Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyjął na okres przejściowy następujące typy 8-letniej szkoły średniej ogólnokształcącej: gimnazjum klasyczne z łaciną i greką, zreformowane gimnazjum klasyczne z łaciną i greką, gimnazjum humanistyczne z łaciną, gimnazjum matematyczno-przyrodnicze i gimnazjum realne z łaciną. Typ klasyczny wzorowany był na doświadczeniach pruskich i galicyjskich, trzy dalsze typy ze wspólną dla nich 3-letnią podbudową przez gimnazjum

---

26 *Ibidem*, s. 113.

27 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 51.

niższe na programach ministerialnych. Decyzje departamentu były wyjątkowo korzystne dla gimnazjum klasycznego. Na ogólną liczbę 37 szkół średnich państwowych w byłej dzielnicy pruskiej aż 15 zachowało typ klasyczny dawny, natomiast 11 otrzymało typ klasyczny nowy. W końcu stycznia 1921 roku poznańskie miało 28 szkół średnich państwowych i 45 prywatnych²⁸.

Były zabór rosyjski

W zaborze tym proces unifikacji szkolnictwa był skomplikowany i pozostawał w ścisłym związku ze sposobem rozwiązania państwowej przynależności „Kresów Wschodnich”. Zabór ten obejmował większą część ludności kraju i, co gorsza, nie było tu nawet 4-letniego nauczania powszechnego²⁹.

Wyprzedzając podpisanie polsko-rosyjskiego traktatu, Rada Ministrów rozporządzeniem z dnia 8 lutego 1921 roku podzieliła obszar objęty umową o tymczasowym pokoju na trzy okręgi szkolne: nowogródzki, poleski i wołyński, którym podporządkowała szkolnictwo podstawowe i średnie. Rok później, po zajęciu Wilna przez generała Lucjana Żeligowskiego, utworzony został jeszcze okręg szkolny wileński. W końcu roku szkolnego 1921/1922 na terenie czterech wymienionych okręgów szkolnych było ogółem 89 szkół średnich ogólnokształcących, w tym 23 państwowe z polskim językiem wykładowym i 66 prywatnych (28 z polskim i 38 z niepolskim językiem wykładowym). W grupie 38 szkół prywatnych z niepolskim językiem wykładowym było 19 rosyjskich, 9 żydowskich, 4 hebrajskie, 4 białoruskie i 2 litewskie.

Zakończony w roku szkolnym 1921/1922 proces unifikacji województw wschodnich z państwem polskim stanowiło dopiero wstęp do reformy tamtejszego szkolnictwa, na którym skorzystało jedynie szkolnictwo polskie. Nieobciążone tradycją łatwo poddało się ono programom i polityce szkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. To właśnie na „Kresach Wschodnich” procesy integracyjne przebiegały najsprawniej³⁰.

4. Kształtowanie się systemu oświatowo-wychowawczego

System oświaty w okresie międzywojennym nie może być traktowany jednolicie. Oświata w ciągu tych dwudziestu lat przechodziła różne fazy rozwoju i zahamowań, miała różnorodny charakter polityczny³¹. Nowy ład polityczny i społeczny, który ukształtował się w wyniku wojny światowej, spowodował przyspieszenie rozwoju pedagogiki oraz ogromny wzrost zainteresowań społecznymi sprawami oświaty i wychowania³². Na charakter i kierunek ówczesnej polityki oświatowej wpływ miały w pierwszym rządzie orientacje oraz dążenia

---

28 *Ibidem*, s. 52–58.

29 M. Falski, *op.cit.*, s. 272.

30 F.W. Araszkiwicz, *Szkola średnia...*, s. 61.

31 B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 14.

32 R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, t. II, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1996, s. 245.

rządzących stronnictw politycznych Natomiast wyniki zastosowania jej w praktyce warunkowane były:

- przeprowadzeniem scalenia poszczególnych dzielnic kraju w jednolity organizm państwowy z ustalonymi granicami terytorialnymi,
- sytuacją ekonomiczną kraju,
- układem sił politycznych,
- stanem szkolnictwa odziedziczonego po zaborcach i okupantach.

Podstawowe założenia polityki oświatowej rządu Jędrzeja Moraczewskiego³³ i dążenia nauczycielskie, wspierane przez postępową opinię publiczną, ale ostro zwalczane przez obóz zachowawczy, znalazły wyraz oficjalny w deklaracji Tymczasowego Rządu Ludowego z dnia 20 listopada 1918 roku, w której sformułowano zasadniczy kierunek reform oświatowych³⁴. Czytamy w niej między innymi: „Jednym z najważniejszych naszych zadań będzie stworzenie powszechnej, świeckiej, bezpłatnej szkoły, dostępnej jednakowo dla wszystkich, bez względu na stan majątkowy. Tylko zdolności mają decydować o przywileju wyższego wykształcenia. Będziemy budzić wśród ludu ducha obywatelskiego i poczucie odpowiedzialności za losy państwa, które jest jego państwem. Staraniem naszym będzie wydobyć dla narodu tych licznych talentów, które wskutek niedostępności wyższej oświaty dla szerokich warstw ludowych dotychczas się marnowały”³⁵.

Istotny wpływ na możliwość przeprowadzenia reform szkolnych wynikających z odezwu miało położenie gospodarcze Polski, a było ono więcej niż krytyczne³⁶. Warunki startu niepodległej Polski były złożone i pod każdym względem trudne. One też wywarły piętno na systemie edukacji i realizacji wyznaczonych mu funkcji.

Aby system edukacji mógł realizować wyznaczone mu funkcje, w szczególności tak ważne wówczas, jak przygotowanie młodego pokolenia do życia i pracy w odrodzonym państwie, musi mieć ku temu odpowiednie warunki i możliwości, przede wszystkim zaś ustalony i funkcjonujący ustroj szkolnictwa, wykrystalizowaną ideologię wychowawczą oraz wytyczoną politykę oświatowo-wychowawczą. Jeżeli chodzi o Polskę, to w chwili odradzania się wszystkie te determinanty sprawnego funkcjonowania systemu oświaty dopiero się kształtowały, a niektóre z nich pozostawały wiele do życzenia przez całe międzywojenne dwudziestolecie. Dopiero po wprowadzeniu w życie ustawy z 11 marca 1932 roku można było mówić o ustrojowo-programowej jednolitości szkolnictwa, jak również o pełnym podporządkowaniu go władzom państwowym. Przed wejściem tej ustawy w życie miały one całkowity wpływ jedynie na szkolnictwo powszechne.

Nie miały takiego wpływu na szkolnictwo średnie, zwłaszcza ogólnokształcące, które w dwóch trzecich było prywatne. Ograniczało to w dużym stopniu wpływ państwa na potrzeby wychowania obywatelsko-państwowego. Jeśli chodzi o konieczność przeprowadzenia wcześniej wspomnianych reform szkolnictwa, to cechowała je przede wszystkim wielość rywalizujących pomiędzy sobą ugrupowań politycznych. W pierwszych latach nie-

33 W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 303–304.

34 B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 31.

35 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 14.

36 W. Witkowski, *op.cit.*, s. 253.

podległości żadne ze stronnictw politycznych nie wypracowało jeszcze w pełni spójnych podstaw własnej ideologii wychowawczej, to jednak w tym, czego dokonały, rysowała się pewna obiektywna prawidłowość, mianowicie wyraźnie wykrystalizowany klasowy charakter ideologii poszczególnych stronnictw. Oznaczało to, że ideologia wychowawcza państwa będzie odzwierciedleniem dążeń tych klas, które posiadają władzę³⁷. Prawica silnie optowała za tym, aby szkolnictwo zachowało elitarny i wyznaniowy charakter.

Jeśli chodzi o przedstawicieli partii rewolucyjnych, to prowadzili oni intensywne prace nad przygotowaniem socjalistycznego systemu oświatowo-wychowawczego. Rady Delegatów Robotniczych nie traciły też z pola widzenia potrzeb oświatowych ludu pracującego i domagały się między innymi bezpłatnej i obowiązkowej szkoły podstawowej dla dzieci i młodzieży od 7 do 16 lat oraz zapewnienia dzieciom robotniczym bezpłatnych materiałów szkolnych, obuwia i posiłków. Żądając dziewięcioletniej bezpłatnej szkoły i obowiązkowej szkoły podstawowej, jednakowo dostępnej dla wszystkich dzieci, rewolucyjny ruch robotniczy dążył do wydzwignięcia mas pracujących z zacofania kulturalnego. W powyższym żądaniu tkwiła zapowiedź walki o zreformowanie elitarniej ośmioletniej szkoły ogólnokształcącej³⁸.

Pierwszy rząd Drugiej Rzeczypospolitej – rząd Jędrzeja Moraczewskiego – zaczął wypracowywać ideologię wychowawczą ze stanowiska reprezentowanych w nim stronnictw, głównie Polskiej Partii Socjalistycznej i Polskiego Stronnictwa Ludowego – „Wyzwolenie”³⁹. W rządzie tym oświatą kierował Ksawery Prauss znany nauczyciel szkół średnich, wieloletni działacz Polskiej Partii Socjalistycznej, były kierownik Centralnego Biura Szkolnego, a od roku 1917 członek władz naczelnika Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych⁴⁰.

To wszystko, co na temat oświaty i wychowania bardzo ogólnie wyrażano w odezwie rządu Jędrzeja Moraczewskiego, znalazło rozwinięcie w programie oświatowym Ksawerego Praussa, wypracowanym przy udziale przedstawicieli postępowych związków nauczycielskich zrzeszających większość nauczycieli szkół początkowych i średnich⁴¹.

W grudniu Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) ogłosiło program zwany programem Praussa, w którym czytamy między innymi następujące zasady organizacji szkolnictwa: „Obowiązek szkolny ma trwać 7 lat. Organa samorządu będą mogły go przedłużyć w porozumieniu z MWRiOP. Szkoła powszechna będzie przeznaczona dla wszystkich sfer społecznych. Zdolniejsi uczniowie będą kierowani ze szkoły powszechnej do szkół wyższego typu. Szkoła powszechna ma być bezpłatna dla wszystkich. Administracja szkolna i nadzór nad szkołą ma należeć wyłącznie do władz świeckich. Pomiedzy szkołami powszechnymi, najniżej nawet zorganizowanymi, a szkołami wyższymi musi być zachowana taka ciągłość programu, aby zdolniejsi uczniowie najszerszych warstw włościańskich i robotniczych mogli z zupełną łatwością przechodzić ze szkół najniższych

37 F.W. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze...*, s. 88–89.

38 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 16.

39 F.W. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze...*, s. 94.

40 F.W. Araszkiewicz, *Szkola średnia...*, s. 17.

41 F.W. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze...*, s. 94.

typów do najwyższych. Tylko zdolności oraz zalety charakteru mają otwierać drogę do wyższego wykształcenia. Reformy dotyczące organizacji szkół średnich ogólnokształcących polegać mają na wydzieleniu niższych klas i połączeniu ich ze szkołą powszechną oraz na utworzeniu klas wyższych 5-letniego gimnazjum kilku typów. Nowe programy będą zdążały do wyrobienia w młodzieży zdolności obserwacji i krytycznego myślenia, do wdrażania w czynność samodzielną i uczenia metod pracy. W szerokim zakresie ma być wprowadzona nauka o Polsce współczesnej, która zaznajomi młodzież z najważniejszymi dziedzinami i zagadnieniami życia bieżącego⁴².

Jeśli chodzi o zasadę obowiązkowego wykształcenia podstawowego, to jego realizacja nie była łatwa, zwłaszcza w pierwszych latach niepodległości, kiedy to toczyła się walka z obrońcami ośmioletniego gimnazjum, które opierało się na czteroletniej szkole podstawowej.

Po krótkich rządach Jędrzeja Moraczewskiego wiele podstawowych założeń programu oświatowo-wychowawczego, pod kierunkiem Ksawerego Praussa, przejął rząd Ignacego Paderewskiego, jak również kilka następných gabinetów. Było to możliwe głównie dlatego, że nie zawarto w tym programie nic takiego, co by mogło zagrażać klasom posiadającym. Ponadto program miał charakter wybitnie ramowy. W związku ze znacznym stopniem ogólności jego sformułowań mogła do nich z równym powodzeniem nawiązywać tak prawica, jak i lewica⁴³.

Powstające w roku 1918 państwo dziedziczyło bardzo różne systemy szkolne i różne poziomy powszechności kształcenia. Najwyższy wskaźnik skolaryzacji wykazywał zabór pruski, ale była to szkoła niemiecka. Tworząc szkolnictwo polskie, trzeba było wszystko zacząć od nowa. Najniższy wskaźnik charakteryzował rozległe tereny zaboru rosyjskiego. Liczba dzieci pozostająca poza szkołą była ogromna, a liczba lat nauczania była niewielka. Lepiej było w Galicji, ale i tam trudno było mówić o powszechności nauczania podstawowego, a jego poziom niewiele wykraczał poza horyzonty tradycyjnej szkoły ludowej.

W tych warunkach program powszechnego nauczania był programem niezwykle śmiałym. Dekret o obowiązku szkolnym z lutego 1919 roku oraz ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu szkół powszechnych z lutego 1922 roku budowały zręby prawne dla realizacji tego planu. Wysokie nakłady finansowe i wielki wysiłek organizacyjny pozwoliły na osiągnięcie znaczących sukcesów na tym polu. U schyłku lat dwudziestych powszechność nauczania w zakresie 7-letniej szkoły była na ogół osiągnięta w bardzo wysokim stopniu, chociaż na terenach wschodnich stosunki układały się znacznie gorzej.

Wprawdzie od początku lat trzydziestych rozpoczął się kryzys, który sprawił, iż poza szkołą znalazły się setki tysięcy dzieci, a jednolitość szkoły podstawowej została zniweczona w roku 1932. Mimo tego od roku 1935 rozpoczął się bardzo powolny proces przecięzania zahamowań i ograniczeń, świadczący jednak o tym, iż nacisk opinii publicznej i postulaty nauczycielstwa uzyskiwały pewne znaczenie⁴⁴.

---

42 B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 28.

43 F.W. Araszkiwicz, *Idealy wychowawcze...*, s. 95.

44 M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969. Podstawowe akty prawne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 27; B. Suchodolski, *op.cit.*, s. 40.

5. Organy administracji oraz organizacja szkolnictwa powszechnego i średniego

Administracją szkolnictwa w okresie międzywojennym różnych typów i stopni kierował Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dla celów administracji oświatowej kraj został podzielony na 10 okręgów szkolnych, które dzieliły się na obwody obejmujące jeden lub więcej powiatów, którymi kierowali inspektorzy szkolni. Pełnili oni funkcje organów administracji szkolnej I instancji w zakresie kierowania i nadzoru nad szkolnictwem powszechnym, publicznym i prywatnym. Na czele okręgu szkolnego stał kurator, którego organem pomocniczym było kuratorium.

Wytyczne dla organizacji szkolnictwa zostały zawarte w Konstytucji Marcowej z 17 marca 1921 roku, która gwarantowała:

- wolność badań naukowych i ogłaszanie ich wyników,
- obowiązek nauki dla wszystkich dzieci w zakresie szkoły powszechnej (podstawowej),
- bezpłatność nauki w szkołach państwowych i samorządowych,
- obowiązek nauki religii dla młodzieży do lat 18 w szkołach utrzymywanych przez państwo i samorząd pod dozorem właściwego związku religijnego,
- prawo każdego obywatela do założenia i prowadzenia szkoły lub zakładu wychowawczego pod nadzorem organów administracji szkolnej⁴⁵.

Konstytucja marcowa w art. 120 postanowiła, że w każdym publicznym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej 18 lat, nauka religii jest obowiązkowa dla wszystkich uczniów⁴⁶. Zasady te, z wyjątkiem bezpłatności nauki, zostały przejęte przez Konstytucję kwietniową.

Druga Rzeczpospolita przejęła po państwach zaborczych trzy różne systemy szkolne. W pierwszych latach rozpoczęto prace nad ujednoczeniem organizacji programów nauczania. Pełną unifikację, a zarazem i reorganizację, przeprowadziła ustawa z 1932 roku⁴⁷. Dzieliła ona szkoły ze względu na stopień nauczania na szkoły powszechne, szkoły średnie i szkoły wyższe. Z punktu widzenia źródeł finansowania wyodrębniono szkoły publiczne, utrzymywane przez państwo i samorząd, oraz szkoły prywatne, utrzymywane przez organizacje religijne, stowarzyszenia społeczne i osoby prywatne.

Reforma przeprowadzona w 1932 roku wprowadziła trójstopniowy podział szkół powszechnych na szkoły realizujące: program elementarny (klasy 1–4), program wyższy (klasy 1–6), program pełny (7 klas), przewidując zaszeregowanie istniejących szkół do jednego z trzech stopni⁴⁸, przy czym klasa VII w tej szkole była „czapką” dla młodzieży kończącej naukę na poziomie szkoły powszechnej. Przejście do szkoły średniej następowało po ukończeniu VI klasy szkoły podstawowej. Odbierało to szkole najwyższej zorganizowanej (trzeciego stopnia) charakter podstawowego ogniwa dalszych szczebli wykształcenia. Szko-

45 J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op.cit.*, s. 520.

46 *Ibidem*, s. 486–487.

47 J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 166.

48 D. Malec, J. Malec, *Historia administracji nowożytnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 158.

ła powszechna trzystopniowa stwarzała jedynie pozory jednolitości, w istocie rzeczy była szkołą ostrej selekcji społecznej. Twórcy ustawy z 1932 roku z góry zakładali, że „czapka” VII klasy będzie zamykać systematyczną 7-letnią naukę ogromnej większości dzieci robotników i chłopskich⁴⁹.

Wprowadzony w 1919 roku obowiązek nauki w zakresie szkoły powszechnej nie został w pełni zrealizowany w okresie II Rzeczypospolitej. O ile obowiązek ten obejmował w województwach zachodnich przeszło 95% dzieci to w województwach wschodnich osiągał w ostatnich latach około 80%. Najpomyślniejszy z tego punktu widzenia był rok 1928/1929, kiedy powszechnym obowiązkiem szkolnym objętych zostało prawie 95% dzieci. W porównaniu do sytuacji istniejącej na ziemiach polskich w 1918 roku, a zwłaszcza w byłym Królestwie Polskim, gdzie do szkół uczęszczało 15% dzieci, było to poważne osiągnięcie II Rzeczypospolitej. O wiele trudniej było zrealizować obowiązek szkolny w zakresie pełnej szkoły powszechnej. W 1928 roku szkołę 7-klasową kończyło 22% dzieci, w 1937 roku liczba ta wzrosła do przeszło 40%.

Pod względem nasycenia obszaru kraju szkołami 7-klasowymi występowało jaskrawe upośledzenie wsi w stosunku do miast i wschodnich dzielnic w stosunku do zachodnich. Ograniczało to w istotny sposób dostęp do szkoły średniej młodzieży wiejskiej⁵⁰.

Jeśli chodzi o szkołę średnią, to reforma z 1919 roku zachowała 8-letni kurs szkoły średniej ogólnokształcącej. Jediną w tym zakresie nowością było podzielenie go na dwa szczeble programowe: 3-letni przygotowawczy i 5-letni systematyczny. Pierwszy szczebel otrzymał nazwę gimnazjum niższego, drugi gimnazjum wyższego.

W 1929 roku minister Kazimierz Świtalski rozporządzeniem z dnia 2 stycznia wprowadził pełną drożność programową pomiędzy 7-klasową szkołą powszechną a gimnazjum niższym poprzez redukcję wymiaru godzin i materiału nauczania w tychże szkołach. Podstawowym założeniem było uzgodnienie przedmiotów oraz wymiaru godzin nauki w trzech najwyższych oddziałach szkoły powszechnej i gimnazjum niższym. Dążenia te w pełni zahamowały rozbudowę szkół powszechnych 7-klasowych i związanie gimnazjów niższych.

Pewien przyrost gimnazjów wyższych (bez klas wstępnych i trzech niższych) nastąpił dopiero po 1929 roku, kiedy to zaczęły powstawać gimnazja 5-letnie. Wprowadzono nowe plany godzin, zmniejszając przeciążenie pracą młodzieży szkół średnich oraz zapewniając pełną drożność programową między 7-klasową szkołą powszechną a gimnazjum wyższym⁵¹, co widać w przykładowym planie lekcji wyższych oddziałów 7-klasowej szkoły powszechnej i gimnazjum niższego podanym w tabeli poniżej.

---

49 R. Wroczyński, *op.cit.*, s. 262.

50 *Ibidem*, s. 251–260.

51 F.W. Araszkiewicz, *Szkoła średnia...*, s. 177.

Tabela 1. Tygodniowy plan godzin nauki wyższych oddziałów 7-klasowej szkoły powszechnej i gimnazjum niższego

Przedmioty	Klasy (oddziały)			Razem
	I (V)*	II (VI)*	III (VII)*	
Religia	2	2	2	6
Język polski	4	4	4	12
Język obcy nowożytny	5	3	3	11
Historia	2	2	1	5
Geografia	2	2	2	5
Nauka o przyrodzie	2	2	5	9
Rachunki z geometrią	4	4	4	12
Rysunek	2	2	2	6
Roboty ręczne	2	4	4	10
Śpiew	2	2		5
Ćwiczenia cielesne	3	3	3	9
Razem	30	30	30	90

*W nawiasie podane zostały oddziały szkoły powszechnej.

Źródło: F.W. Araszkiwicz, *Szkoła średnia...*, s. 176.

Ostateczny kształt szkolnictwa średniego w okresie międzywojennym ustaliła dopiero wspomniana wcześniej „ustawa jędrzejewiczowska” z 11 marca 1932 roku. Ustawa przewidywała, że młodzież po ukończeniu 7-letniej szkoły – nieuczęszczająca do szkół wyższego stopnia – będzie podlegała obowiązkowemu doksztalcaniu do ukończenia 18. roku życia. Ogólnokształcąca szkoła średnia była szkołą 6-letnią składającą się z 4-letniego gimnazjum i 2-letniego zróżnicowanego liceum. W szkołach zawodowych wyodrębniono trzy typy szkół zawodowych: doksztalcające, zasadnicze i przysposobienia zawodowego. Szkoły te były typu zasadniczego i dzieliły się na niższe, gimnazjalne i licealne.

Ustawa o ustroju szkolnictwa z 1932 roku ustaliła ostatecznie jednolity system szkolny w Polsce obowiązujący do schyłku Drugiej Rzeczypospolitej.

Podział szkoły średniej na dwa ogniwa: niższe (gimnazjum) i wyższe (liceum), prowadzące do wyższych studiów, nadawało szkole średniej strukturę elastyczną i stwarzało perspektywę szerszego upowszechnienia. Ustanowienie trzech typów liceum, humanistycznego, matematyczno-przyrodniczego i klasycznego, odpowiadać miało strukturze zainteresowań i potrzebom kadry⁵².

Ustawa z 1932 roku dokonała również przebudowy systemu kształcenia nauczycieli. Likwidacji uległy seminaria kształcące nauczycieli, powołano natomiast 3-letnie licea pedagogiczne oparte na podbudowie szkoły średniej, co zapewniało kadrom nauczycielskim wyższy poziom ogólnego i pedagogicznego przygotowania⁵³.

52 R. Wroczyński, *op.cit.*, s. 261.

53 *Ibidem*, s. 262.

Podsumowanie

Podstawowym warunkiem realizacji jednolitej polityki oświatowej w niepodległym państwie polskim była konsolidacja władzy szkolnej i ujednoczenie zarządzania szkolnictwem, zróżnicowanym na terytorium byłych zaborów. W połowie 1922 roku unifikacja administracji szkolnej w państwie została zakończona. Wprawdzie zachodziły w późniejszych latach zmiany terytorialne okręgów i obwodów szkolnych, ale dokonywały się one już w ramach jednolitego systemu zarządzania szkolnictwem, systemu który – obowiązując w całym kraju – umożliwiał sprawne wcielanie w życie państwowej polityki oświatowej.

Uchwalona przez sejm 11 marca 1932 roku ustawa o ustroju szkolnictwa dokonała poważnej przebudowy całego systemu szkolnego. Przeprowadzona reforma podzieliła szkoły na: powszechne (podstawowe), średnie i wyższe. Ze względu na źródło finansowania wyróżniano szkoły publiczne i prywatne, utrzymywane ze środków organizacji religijnych, stowarzyszeń, osób prywatnych.

Lata 1929–1936 były niezwykle trudnym okresem dla szkolnictwa polskiego. W końcu 1929 roku zapanował na świecie kryzys gospodarczy o niespotykanych dotąd rozmiarach. Polska, jako kraj o zacofanej ekonomice i przeludnionej wsi, odczuwała skutki tego kryzysu dużo ostrzej i znacznie dłużej niż inne kraje kapitalistyczne. Kryzys spowodował gwałtowny spadek produkcji przemysłowej, poważne zubożenie wsi, wzrost bezrobocia oraz pogorszenie sytuacji materialnej i warunków życia społeczeństwa. Skutki kryzysu odbiły się dotkliwie na sytuacji szkolnictwa, tym bardziej że do szkół powszechnych zaczęły napływać szeroką falą dzieci silnych liczebnie roczników powojennych. W latach 1929–1934 publiczne szkoły powszechne wchłonęły przeszło milionowy przyrost uczniów, przy równoczesnym obniżeniu liczby etatów nauczycielskich i zahamowaniu budownictwa szkolnego. Z powodu niedoboru nauczycieli szkół powszechnych i braku izb szkolnych, z roku na rok obniżała się powszechność nauczania i rosła liczba dzieci pozostających poza szkołą. Brak miejsca w szkołach powszechnych dla wszystkich dzieci był powodem dość częstego rozpoczynania nauki w ósmym roku życia. Spadek ogólnej liczby nauczycieli doprowadził do zahamowania procesu podnoszenia stopnia organizacyjnego szkół powszechnych.

Poczynając od roku szkolnego 1936/1937, sytuacja szkolnictwa uległa powolnej poprawie dzięki ogólnemu polepszeniu położenia gospodarczego kraju oraz wskutek wyraźnego osłabienia tempa przyrostu liczby dzieci w wieku szkolnym. Poprawę organizacyjną szkolnictwa powszechnego należy zawdzięczać uporczywym wysiłkom grupy doświadczonych pracowników administracji szkolnej z dr. Marianem Falskim na czele. Z tych właśnie kręgów wyszła koncepcja szkół zbiorczych, które miały ułatwiać dzieciom wiejskim dostęp do wyżej zorganizowanej szkoły powszechnej, a co za tym idzie – do szkół średnich.

Bibliografia

- Araszkiewicz F.W., *Ideale wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Araszkiewicz F.W., *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, LexisNexis, Warszawa 2005.
- Czubiński A., *Najnowsze dzieje Polski 1914–1983*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Falski M., *Fragmety prac z zakresu oświaty 1900–1944*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Historia Polski*, t. IV, 1918–1939, cz. 1, 1918–1926, red. L. Grosfeld, Z. Zieliński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Kallas M., *Historia ustroju Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Malec D., Malec J., *Historia administracji nowożytnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996.
- Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Historia wychowania*, red. J. Miąso, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969. Podstawowe akty prawne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- Suchodolski B., *Edukacja narodu 1918–1968*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.
- Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, t. II, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1996.

ADMINISTRATION AND ORGANIZATION OF EDUCATION IN THE SECOND REPUBLIC OF POLAND

SUMMARY

From 1795 until 1918, no truly independent Polish state existed, although strong Polish resistance movements operated. After the failure of the last military uprising against the Russian Empire, the January Uprising of 1863, the nation preserved its identity through educational initiatives and a program of “organic work” intended to modernize the economy and society. The opportunity to regain independence only materialized after World War I, when the three partitioning imperial powers were fatally weakened in the wake of war and revolution.

The Second Polish Republic, established in 1918, existed as an independent state until 1939, when Nazi Germany and the Soviet Union destroyed it in their invasion of Poland at the beginning of World War II. In the article presented the educational system which was introduced in Poland after regained independence in 1918.

KEYWORDS

the history of the administration, the education system in the Second Republic of Poland

Translated by Piotr Błachowicz

